

Гнедкова О. Г.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Карпенко З. О.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ КАЛАМБУРУ ЯК РІЗНОВИДУ МОВНОЇ ГРИ

Статтю присвячено особливостям утворення та перекладу каламбуру. Подано погляди науковців на дефініцію «каламбур», проаналізовано його структуру та існуючі класифікації (незважаючи на потребу і постійні намагання науковців створити уніфіковану класифікацію каламбуру, єдиної, загальноприйнятої досі не існує). Установлено, що каламбури притаманні всім мовам, в яких існують омоніми, омографи, омофони, полісемія та пароніми.

Визначено, що основним дискусійним питанням поміж науковців залишається питання тотожності понять «мовна гра» та «каламбур»: одні вважають, що ці поняття є синонімами одного й того ж стилістичного прийому, а інші є прибічниками думки про те, що ці терміни мають певні розбіжності у своїх визначеннях (уважається, що «каламбур» має вужче значення, ніж «мовна гра»). Проте відмінність каламбуру і гри слів слід шукати у сприйнятті їх семантичної основи, а не в ній самій: і для каламбуру, і для гри слів притаманний такий контекст, який дає можливість двопланового осмислення одного або декількох слів (словосполучень). Але в каламбурі обидва значення одного звукового слова (словосполучення) реалізуються одночасно, а в грі слів – послідовно.

Проаналізовано основні прийоми перекладу каламбуру (повний, частковий та опущення). Аналізуючи складнощі, з якими стикається перекладач, працюючи над перекладом каламбурів, ми дійшли висновку про те, що зберегти як зміст тексту, так і його образність одночасно майже неможливо. І навіть тоді, коли перекладачу це все ж вдається, не завжди можна отримати вдалий переклад: між мовною одиницею в мові оригіналу та мові перекладу має бути повна еквівалентність не лише в їх значеннях, а й у способі уживання, конотації, стилістиці, асоціаціях, які вони викликають, та деривації. Такий переклад можна застосувати дуже рідко, і часто перекладачу доводиться вибирати між змістом та оригінальною грою слів, тому найпоширенішим способом перекладу є частковий. Повний переклад можна застосувати дуже рідко.

Пошук шляхів адекватного перекладу не є завершеним та залишається актуальним питанням, що потребує подальшого вивчення.

Ключові слова: каламбур, мовна гра, гумористичний ефект, типи перекладу, англomовний каламбур.

Постановка проблеми. Сьогодні необмеженому доступу до світової кіноіндустрії людство завдячує постійному розвитку новітніх технологій, активній міжкультурній комунікації. Невід'ємним складником сучасної масової культури є кіно. Втілені акторами образи на екрані, безсумнівно, мають вплив на глядача, розважаючи, просвіщаючи чи навіть надихаючи його. Візуальний складник фільмів не потребує перекладу, але завдяки закадровому озвученню на іноземні мови або перекладу через субтитри будь-який фільм може стати міжнародним мистецьким надбанням. Завдяки кіноіндустрії ми маємо можливість осягнути і зрозуміти образ іноземної культури. Усе більшої популярності в нашій країні

набувають англomовні комедійні серіали, які відрізняються актуальною, живою мовою, наповнені великою кількістю діалогів та жартів на одиницю часу, а також характеризуються широким використанням такого засобу мови, як «гра слів». Каламбур часто застосовується в повсякденному житті. Медіа, телебачення та газети використовують каламбури з розважальною метою або щоб висвітлити певну проблему іронічним, саркастичним або гумористичним способом. Каламбури притаманні всім мовам, в яких існують омоніми, омографи, омофони, полісемія та пароніми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адекватного перекладу каламбурів привертає увагу вітчизняних і зарубіжних теоретиків

та практиків перекладу, серед яких: С. І. Влахов, С. П. Флорин, В. В. Виноградов, Д. М. Вавринюк, А. І. Зеленов, С. А. Клесниченко, О. Ю. Конової, Є. В. Максименко, С. Ж. Нухов, В. З. Санніков, О. О. Селіванова, Є. Ю. Титаренко, А. О. Щербина, М. В. Якименко, Д. К. Кетфорд, У. Редферн, Д. Делабастіта. Пошук закономірностей перекладу цього явища ускладнюється тим, що не до кінця зрозуміла і не визначена справжня природа каламбуру. Складності перекладу каламбурів полягають у необхідності збереження не тільки всіх його характеристик, а найважливіше – гумористичного ефекту, пошук шляхів подолання цих труднощів зумовлює актуальність нашої теми.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі шляхів утворення та перекладу каламбуру з англійської на українську мову як одного із засобів створення комічного ефекту в текстах.

Виклад основного матеріалу. Ще із середини ХХ ст. увагу науковців привертає до себе такий стилістичний прийом, як каламбур (інші назви – «гра слів», «мовна гра»). Незважаючи на те що дослідженню цього мовного явища приділяють увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, даний прийом ще й досі вважається недостатньо дослідженим, що породжує певні суперечки та викликає труднощі під час перекладу.

Основним дискусійним питанням поміж науковців залишається питання тотожності понять «мовна гра» та «каламбур»: одні вважають, що ці поняття є синонімами одного й того самого стилістичного прийому (В. С. Виноградов, В. І. Даль, О. О. Щербина), а інші є прибічниками думки про те, що ці терміни мають певні розбіжності у своїх визначеннях (уважається, що «каламбур» має вужче значення, ніж «мовна гра»). Представником останніх є А. П. Московський, який розділяє ці поняття за сферою вживання: в його уявленні «каламбур» – це лінгвістичний термін, а «гра слів» – загальноживаний вираз [13]. Спробуємо дослідити погляди та доводи науковців.

Відомо, що вперше термін «мовна гра» було використано в 1945 р. у праці австрійського філософа Л. Вітгенштейна «Філософські дослідження», де автор і надав цьому терміну наукове обґрунтування. Під цим поняттям він розумів «єдине ціле: мови та дії, з якими вона переплітається» [27]. Згідно з його теорією, «мовна гра» являє собою певну модель комунікації або структури тексту, в якій слова вживаються тільки в певному сенсі. У літературознавчій енциклопедії Ю. І. Ковалів знаходимо таке визначення: «Гра слів – використання звукової, граматичної форми

мовних одиниць для створення несподіваних фонетичних та семантико-стилістичних ефектів, що базується на обігранні суголосся слів при відмінностях у їх значеннях» [23, с. 239]. Мовна гра доставляє естетичне задоволення та задовольняє психоемоційні потреби. Граючи з формою мовлення, мовець підсилює його виразність або створює комічний ефект, сприяє створенню нових слів, збагачуючи тим самим мову [28, с. 56]. О. О. Тараненко у статті «Гра слів» наполягає на тому, що поняття «гра слів» не рівноцінне поняттю каламбуру. «Гра слів – це спеціальне використання звукової, лексичної або граматичної форми слів, а також частин слів, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій для створення певних фонетико- та семантико-стилістичних явищ, що ґрунтуються на зіставленні й переосмисленні, обігранні близькозвучних або однозвучних мовних одиниць із різними значеннями» [30, с. 67]. Автор у, що каламбур є одним із різновидів гри слів, який полягає у створенні комічно-сатиричного ефекту. Визначення, які надає Кембріджський словник термінам «каламбур» (pun) та «гра слів» (play on words), мають однакову дефініцію. Дійсно, ці поняття сумісні за структурою, лінгвістичною основою, ефектом обманутого очікування, двозначністю, обидва стилістичних прийоми мають за мету ефект комізму. Усе це сприяє тому, що більшість дослідників не розмежовує стилістичні прийоми «каламбур» і «гра слів». Однак, проаналізувавши погляди дослідників на це питання, ми схилиємося до думки, що ці поняття не можуть бути тотожними. Відмінність каламбуру і гри слів слід шукати у сприйнятті їхньої семантичної основи, а не в ній самій. Підтвердженням цього є проведене наукове дослідження Л. О. Сазонової за темою «Закономірності передачі каламбуру під час перекладу художньої літератури». Авторка підкреслює, що семантичну основу розглянутих стилістичних прийомів становить двозначність, без неї прийоми не існують. І для каламбуру, і для гри слів письменник створює такий контекст, який дає можливість двопланового осмислення одного або декількох слів (словосполучень). Але в каламбурі обидва значення одного звукового слова (словосполучення) реалізуються одночасно, а в грі слів – послідовно. «Каламбур – це прийом, заснований на поєднаному баченні двох картин, на їх несподіваному поєднанні, а за гри слів відбувається поетапна зміна асоціацій, без їх змішування. Різниця в механізмі сприйняття впливає на синтаксичне оформлення розглянутих стилістичних прийомів. У грі слів кожен із планів

сприйняття має своє окреме словесне вираження, які сприймаються послідовно» [29, с. 16].

Отже, і «каламбур», і «гру слів» можна вважати самостійними стилістичними прийомами. Каламбур – це стилістичний прийом, відмінною рисою якого є зведення двозначності до однієї мовної одиниці (слова або словосполучення), де обидва значення звукового слова сприймаються одночасно. Якщо двозначність розкривається лише в наступній фразі, де повторюється слово (словосполучення), що обіграється, або даються пояснювальні слова, то це гра слів. Обидва стилістичні прийоми є, своєю чергою, різновидами широкого поняття мовної гри, яка, крім названих, включає у себе величезний потенціал усіляких ігор із мовою: зевгму, шараду, паліндром та ін.

Розглянемо погляди дослідників на мовне явище «каламбур». Незважаючи на чисельні лінгвістичні дослідження цього феномену, єдиного визначення каламбуру не існує. Уважаємо за потрібне розпочати з аналізу існуючих дефініцій терміна «каламбур». Розпочнемо з визначень, поданих в існуючих тлумачних словниках. Академічний тлумачний словник подає таке визначення: «Каламбур – гра слів, в основі якої лежить використання різних значень якогось одного слова або кількох різних слів, схожих за звучанням» [25, с. 74]. Каламбур (фр. calembour) – гра слів, заснована на навмисній або мимовільній двозначності, породжена омонімією або подібністю звучання і що викликає комічний ефект [9, с. 448]. Каламбур – жарт, заснований на комічному використанні слів, що подібно звучать, але різні за значенням [14, с. 140]. Каламбур (англ., фр. Calambour) – фігура мовлення, яка полягає у гумористичному (пародійному) використанні різних значень одного і того ж слова або двох слів, що подібно звучать [3, с. 269]. Каламбур – дотепний жарт, заснований на використанні слів, подібних за звучанням, але різних за значенням, або на використанні різних значень одного і того ж слова; гра слів [24, с. 438]. «Каламбур – стилістичний мовний зворот або мініатюра визначеного автора, заснований на комічному використанні однакового звучання слів, що мають різне значення, або слів або груп слів, що подібно звучать, або різних значень одного і того ж слова і словосполучення» [22, с. 146].

Відомий дослідник Л. С. Бархударов використовує таке визначення каламбуру: «Каламбур – це стилістичний зворот мови, оснований на комічному використанні різних значень слів, груп слів, словосполучень або речень, що мають одна-

кове чи схоже звучання чи графічне оформлення, а також на різних значеннях однієї з вищеназваних одиниць. Результатом такого використання стають семантично багатопланові тексти, які відрізняються гумористичною чи сатиричною спрямованістю. Каламбур може бути як самостійним твором, так і його частиною» [4, с. 5].

Одним із перших українських учених, який зосередився на дослідженні проблеми класифікації та відтворення каламбуру, був А. А. Щербина. У праці «Сутність та мистецтво гостроти слова (каламбуру)» дослідник зазначає, що каламбур являє собою «комічну гру значень та звучання слів» [15, с. 6], та виділяє такі його елементи: багатозначність, співзвучність та схожі мовні явища [там само, с. 14]. В. З. Санников відзначає, що каламбур іноді базується не на формальній, звуковий, а на смисловий близькості слів, і надає своє визначення: «Це жарт, заснований на смисловому об'єднанні в одному контексті або різних значень одного слова, або різних слів (словосполучень), тотожних або схожих за звучанням, або псевдосинонімів, або псевдоантонімів» [19, с. 47]. У роботі «Лексикологія сучасної англійської мови» І. В. Арнольд дає більш розгорнуте формулювання: «Каламбур – стилістичний оборот, гра слів, заснована на комічному обіграванні співзвучних слів або словосполучень із несумісними значеннями <...>; каламбур будується на полісемії, омонімії, омографах, жартівливій етимологізації слів і ін.» [1, с. 114].

Резюмуючи подані дефініції, можемо зробити висновок, що каламбур – це гра слів, побудована на зіткненні звичного звучання з незвичним і несподіваним значенням задля створення ефекту комізму. Саме цим він і відрізняється від гри слів, яка використовується не тільки із цією метою. Каламбури можуть бути побудовані на омонімічній (абсолютній, фонетичній, графічній, лексичній) та ідіоматичній (фразеологічній) основі. Проте такий поділ доволі умовний, оскільки рідко зустрічаються випадки, коли каламбур можна віднести виключно до однієї групи: омонімічний каламбур також може бути пов'язаний із полісемією, лексичний – із фонетикою тощо. У повсякденному житті найчастіше зустрічаються каламбури, що ґрунтуються на омонімах та паронімах.

Каламбури виникають тоді, коли співзвучні слова або різні значення одного слова використовуються так, що реципієнт одночасно сприймає як основне, так і додаткове значення фрази, одне з яких застає його зненацька, чим і викликає сміх. Бельгійський лінгвіст Джеймс Браун

у статті «Вісім типів каламбуру» зазначив, що обов'язковою умовою для сприйняття каламбуру є контекст, у якому сприймаються декілька різних значень слова; контекст має бути побудований певним чином, якщо каламбур ґрунтується на певному слові [20, с. 14].

Наприклад, речення «Йшов дощ і два студента» читач може спочатку помилково прийняти за каламбур через стилістичні та логічні неспіввідношення, і хоча такий прийом зовні має вигляд каламбуру, він не є ним: цей вираз не викликає посмішки на обличчі. Такий стилістичний прийом мовознавці називають зевгмою – прийом, в якому два або більше однорідних члена речення виступають як додаток до одного дієслова, з яким вони не можуть одночасно поєднуватися синтагматично. Зовнішні форми у зевгми та каламбуру однакові, проте призначення в них різні: на відміну від каламбуру зевгма не має на меті створення комічного ефекту.

Розглянемо структуру каламбуру з точки зору різних дослідників. Л. С. Бархударов відзначає, що кожен каламбур складається з ядра (двох складників, що об'єднані схожістю фонетичних чи граматичних ознак, але відрізняються за змістом) та базисного контексту, який створює умови реалізації елементів ядра в каламбурі [4, с. 116]. Обидва компоненти можуть бути словом чи словосполученням. Перший, опорний компонент (стимулятор) такого подвійного утворення являє собою лексичну основу, що задає певні орфоепічні чи слововживані норми для подальшої гри слів. Другий компонент конструкції – базисний – є завершенням каламбуру. Лише після його реалізації можливе ментальне співвіднесення з опорним компонентом-стимулом, на основі чого виникає комічний ефект. Відомий мовознавець В. С. Виноградов також зазначає, що кожен каламбур складається з двох компонентів: лексичної основи (опорний компонент), яка дає змогу розпочати гру, і «перекрутня», що завершує каламбур [5, с. 200]. С. К. Влахов та С. М. Флорін убачають у запропонованій схемі недолік, пов'язаний з ігноруванням ролі контексту [17, с. 85]. Пізніше з'являється теорія, що каламбур має в основі два складники: ядро та контекст. Ядро – це ті два компоненти, що мають однакову або схожу фонетичну або графічну форму, але різні за значенням; а контекст – простір, який створює умови для уможливлення реалізації компонентів ядра.

Отже, можна зробити такий висновок. Суть каламбуру полягає у непередбачуваному поєднанні двох несумісних значень в одній графічній

формі, а ефект несподіванки забезпечує каламбуру успіх. Реципієнт одночасно сприймає два значення, одне з яких стає неочікуваним.

Задля отримання більш повної картини сутності каламбуру та зручності ретельнішого його вивчення вченим необхідно було виокремити типи цього мовного явища. Сьогодні існують різноманітні класифікації каламбурів. Перша спроба належить німецькому лінгвісту Л. Райнерсу. Він визначив чотири форми каламбуру: 1) гра слів на основі двозначності одного слова; 2) гра слів на основі співзвучності двох слів; 3) гра слів, за якої тільки частина одного слова схожа з іншим; 4) гра слів, за якої подібність звучання досягається за допомогою перевертання речення [15, с. 22]. Відомий дослідник каламбуру бельгієць Д. Делабастіта виділяє два типи каламбурів: горизонтальний та вертикальний. За горизонтального каламбуру багатозначна мовна одиниця з'являється в тексті декілька разів, спочатку з одним значенням, а потім – з іншим. Вертикальний каламбур, своєю чергою, реалізує кілька значень мовної одиниці, вживаючи її лише один раз [16, с. 194]. Розповсюджена класифікація представлена болгарськими лінгвістами С. П. Флорінін та С. І. Влаховим за трьома категоріями: 1) ті, що мають фонетичну основу; 2) ті, що мають лексичну основу; 3) ті, що побудовані на фразеологізмах [17, с. 292]. Уважаємо за потрібне розглянути її більш детально. Існування фонетичного рівня пояснюється тим, що задля передачі каламбуру з мови оригіналу мовою перекладу потрібно підшукати нову мовну форму, тобто перевиразити саму форму оригіналу – фонетичну і/або графічну. Прикладами омофонів (співзвуччя) в українській мові можуть бути слова греби (дієслово) – гриби (іменник); спиться (дієслово) – спиця (іменник). Омофони в англійській мові – board (дошка) – bored (знуджений); right (правий) – write (писати). Але такі пари слів, як, наприклад, sheep (вівця) – ship (корабель) не є омофонами, оскільки голосні звуки в цих словах відрізняються довготою. Як приклад омофонічного каламбуру можна привести такий жарт: *Yesterday I accidentally swallowed some food colouring. The doctor says I'm OK, but I feel like I've dyed a little inside.* Він заснований на співзвучності дієслів die (померти) та dye (пофарбувати). Таким чином, речення можна перекласти як «здається, я помер всередині», так і «здається, я пофарбувався всередині». Ця група включає у себе також пароніми – стилістичну фігуру, яка полягає у постановці поруч слів, близьких за звучанням, але різних за значенням [6, с. 164]. Приклади

в українській мові: громадський (що стосується суспільства, громади чи окремого колективу) та громадянський (що стосується громадянина як члена суспільства); дружний (який відбувається одночасно, злагоджено та спільно) і дружний (який ґрунтується на дружбі). Англійські приклади: *economist* (економічний) та *economical* (економний). Паронімічний каламбур створюється за рахунок зіткнення двох значень слів – прямого (нейтрального) та переносного (іронічного). «Він уважав себе людиною поверхневою. Любив поверхні. Почувався на них впевнено». Друга категорія каламбурів – лексична – викликає у дослідників суперечки з приводу можливості перекладу. С. І. Влахов та С. П. Флорін надають класифікацію каламбурів на лексичному рівні: 1) гра слів, заснована на їх «уламках» (засновані на співзвуччі) – це звукова схожість слів, семантика яких «дотепно перехрещується» незалежно від того, незбиране це слово або його «уламок» [15, с. 51]; 2) каламбури, засновані на багатозначності (полісемії). Полісемія (від грецького слова *poly* – багато і *sema* – знак) означає здатність слова мати одночасно кілька значень, указуючи на різні класи предметів, явищ, дій, процесів, ознак і відносин [2, с. 63]. Завдяки полісемії одна і та ж словесна форма може мати різний смисловий зміст, і під час реалізації відразу двох значень може виникнути каламбур. На полісемії слова будуються, мабуть, найбільш типові і численні з лексичних каламбурів. Приміром, слово «ключ» у різних контекстах може означати зграю птахів, нотний знак, інструмент тощо. А англійське слово *bright* ми можемо перекласти як «світлий» або «розумний». Деякі слова в англійській мові в різних реченнях можуть виступати різними частинами мови (*bear* – ведмідь; нести, витримувати). Розглянемо на прикладі: *Where do fish learn to swim? They learn from a school*. У даному контексті перше значення слова *school* – школа, проте *school of fish* також перекладається як «зграя риб», що й виступає у цьому прикладі ядром каламбуру; 3) каламбури, засновані на омонімії. Омонімія (від грецького *omos* – однаковий і *oputa* – ім'я) – збіг у написанні і звучанні слів, різних за значенням; полягає у тому, що деякі слова, що звучать однаково з тих чи інших причин, ніколи не мали між собою внутрішнього семантичного зв'язку або вже зруйнували його [21]. Так, англійське *close* може одночасно означати «близько» або «зачинений» – залежно від вимови літери *s*. А значення українського слова «гладкий» залежить від його наголосу: *гладкий* означає «рівний», але

гладкий – повний; 4) каламбури, засновані на омонімії. Термін «омонімізм» утворений від іменника «омонія», що означає «добра нагода для кожної справи» [10, с. 275]. Цей термін використовується як збірний для таких мовних явищ, як неологізм, дитяча (народна, уявна, помилкова) етимологія і архаїзми в новому переосмисленні. Інколи трапляється так, що омонімізми стають загальноживаними (як, наприклад, слова «робот» або «чинник», які, будучи спочатку омонімізмами, набули статусу загальномовних слів), проте, як правило, вони не стають одиницею активної лексики, оскільки були доцільні в індивідуальному, навіть одноразовому, середовищі. Так, наприклад, І. Жиленко створила «інфатилін»: *А, отже, нормальним є аномальне...//І стрілка за коміром, мов остюк, поколює... // Вколює інфателін. // Якось безпроблемність морозиво-карамельна*. Поетеса, намагаючись передати апатичний стан головного героя, створює назву ліків, відштовхуючись від ефекту, який вони мають на організм людини, а саме інфантильність; 5) каламбури, засновані на антонімії. Ю. С. Маслов визначає антонімію як протилежність значень слів, а антитезу – як протиставлення слів на рівні пропозиції [12, с. 156]; 6) каламбури засновані на синонімії; 7) каламбури, засновані на енантіосемії – це здатність лінгвістичної одиниці поєднувати у своїй структурі протилежні значення [8, с. 6]. Наприклад, англійське слово *chuffed* одночасно може означати «задоволений» та «роздратований»; а *egregious* – «неймовірно погано» і «надзвичайно добре».

Третій тип класифікації каламбурів – фразеологічний. О. О. Щербіна підкреслює той факт, що руйнування фразеологізму є продуктивним джерелом для створення гри слів, коли ідіоматично або просто фразеологічно пов'язані значення слів відриваються від свого фразеологічного середовища, деформуються, змінюються або перетворюються на «вільні» значення [15, с. 58]. Несподіванка і незвичність таких зрушень породжує комічний ефект. І. Б. Голуб вважає, що незалежно від форм руйнування фразеології суть її полягає у тому, що тут, як і в інших формах гри слів, в одному контексті стикаються і переплітаються два смислових контексти – звичайний і незвичайний: «Біда ніколи не приходить одна: і його твір вийшов у двох томах» [7, с. 160]. Ще одним прикладом фразеологічного каламбуру є таке речення: *I'm pretty sure someone hid the final paragraph of my essay on a shelf I can't reach, but I don't want to jump to conclusions*. Фразеологізм *to jump to conclusions* означає «робити поспішні висновки», проте у цьому контексті

ми можемо перекласти його дослівно – «стрибати за висновками». Основними показниками фразеологічного каламбуру можна вважати: 1) подвійне його сприйняття; 2) виникнення гумористичного ефекту, зазвичай пов'язаного з ефектом несподіванки.

За В. С. Виноградовим існує два типи каламбурів: каламбури, засновані на співзвуччі і на полісемії. За приклад співзвучних каламбурів автор обіграє лише імена власні. До другого типу (полісемії) дослідник відносить каламбури, засновані на багатозначності слів, на паронімії і омонімії; до цієї групи також належить гра слів, що з'являється внаслідок зміни складу фразеологізмів [5, с. 56]. І. В. Арнольд виділяє такі види каламбурів: гра слів, заснована на полісемії; гра слів, заснована на повній або частковій омонімії; гра слів, заснована на співзвуччі, тобто омофонних лексичних елементах; гра слів, заснована на антонімах [1, с. 114–116].

Нашу увагу привернула класифікація з погляду стилістичних функцій каламбуру, подана в роботі К. А. Кожушко. Так, виокремлюють такі види: а) каламбур як елемент тексту. У цьому разі каламбур є частиною цілого, він тісно пов'язаний із вузьким контекстом і залежить від нього. Для перекладача контекст може допомогти під час перекладу; б) каламбур-мініатюра або самостійний твір. Такий каламбур перекладається як закінчене ціле, без урахування інших елементів, що надає перекладачеві більше свободи в підборі засобів, а також можливість створити свій унікальний та новий каламбур; в) каламбур-заголовок. Такий переклад вважається важким через те, що треба передати задум автора та ідейний зміст твору, а також наявний у ньому гумористичний складник. У закордонній пресі каламбури особливо часто використовують як газетні заголовки. Наприклад, статтю про те, як місцевого фермера тероризували декілька видр, журналісти англійської газети *The Daily Telegraph* вирішили назвати *Otter Devastation*, що дослівно можна перекласти як «Спустошення, викликане видрами». Каламбур у цьому разі полягає у тому, що слово *otter* є співзвучним до слова *utter*, яке в поєднанні зі словом *devastation* утворює словосполучення, яке перекладається як «повна розруха» або «повне спустошення».

Як можна побачити, усі каламбури будуються на різному мовному матеріалі, що зумовлює їх різноманіття. Незважаючи на потребу і постійні намагання науковців створити уніфіковану класифікацію каламбуру, єдиної, загальноприйнятої досі не існує. Разом із тим дослідження особли-

востей інформативної природи каламбуру демонструють її поліфункціональність; це означає, що вона об'єднує у собі дані про різні функції одного і того ж прийому.

Головна мета будь-якого перекладача – точно й адекватно передати зміст інформації, що міститься в мові оригіналу. Проте повна передача оригінального тексту без зміни речення є рідким явищем. Як правило, перекладач повинен трансформувати його, щоб досягти адекватності перекладу, оскільки різні мови мають відмінності в граматичних структурах, семантиці тощо. Працюючи з грою слів, перекладач стикається ще з однією проблемою, яка полягає, насамперед, у структурі самого прийому: каламбур будується не лише на значенні слів, а й також на їхній формі. Тому на відміну від перекладу звичайного тексту, за якого потрібно передати лише його зміст, під час перекладу каламбуру потрібно зберегти його форму також. Задля цього перекладач нерідко вимушений змінювати сенс тексту.

Майже неможливо адекватно перекласти каламбур і при цьому дотриматися всіх норм мови-реципієнта, відтворити індивідуальний стиль автора, дотриматися стилістичної відповідності між текстом оригіналу та перекладом й до того ж зберегти образність самого каламбуру. С. Влахов та С. Флорін зазначають, що випадки дотримання всіх цих вимог є, скоріше, винятком із правил; як правило, тут не обійтись без утрат [17, с. 291]. Зіткнувшись із цим стилістичним прийомом, перекладач може поклатися лише на свою творчу уяву та креативність, оскільки каламбури не мають сталих еквівалентів у мові перекладу.

П. М. Бокова пропонує такі прийоми перекладу каламбурів: опущення, компенсація і калькування [18, с. 48]. Дослідниця наголошує, що компенсацію та калькування можна віднести до часткового типу перекладу, оскільки, використовуючи їх, перекладач повинен піти на певні поступки задля отримання вдалого перекладу. Так, він може передати каламбур замінивши образність, пожертвувавши змістом або змінивши його. Вибір кожного окремого способу перекладачем залежить від того, що превалює: зміст над формою, чи форма над змістом. Поступатися змістом доводиться доволі часто. Це трапляється, наприклад, у віршах: тут звукова форма грає головну роль, тому видозміна контексту допустима. Проте коли зміст грає ключову роль, перекладач повинен працювати з формою. Він може створити власну гру слів, взявши за основу вимоги контексту, або адаптувати наявний каламбур, використовуючи

синонімічний та антонімічний ряди, трансформуючи частини слова або побудову речення тощо. Тобто якщо автор тексту в мові оригіналу осміює певні дії персонажа, то в перекладі каламбур теж має бути використаний для цієї ж мети, навіть якщо ядром виступить інша основа та інші слова, які не є еквівалентами лексичних одиниць оригіналу. Такий спосіб перекладу називають заміною, або компенсацією. Компенсація, своєю чергою, поділяється на часткову та повну. П. М. Бокова пояснює, що за часткової компенсації перекладач змінює один з елементів каламбуру, якщо його неможливо передати мовою перекладу. Використання повної компенсації зумовлюється неможливістю використати жоден з опорних елементів каламбуру. Унаслідок відсутності еквівалентності між мовами калькування використовується дещо рідше, ніж компенсація, особливо якщо перекладач має справу з неспорідненими мовами.

Коли ж попередні два способи перекладу неможливі в певному контексті, перекладачу не залишається нічого, окрім як повністю відмовитися від каламбурного складника. У такому разі пропонується робити буквальний переклад, якщо відсутність каламбуру не порушить логіку та сенс розповіді, або пояснити каламбурний складник за допомогою приміток (останній спосіб використовується перекладачами дедалі рідше).

Проте, на думку М. Любимова, «неперекладної гри слів не існує. Діло майстра хвалить» [11, с. 97]. Тобто все залежить від майстерності перекладача.

А. С. Болдирева відзначає, що опорою для створення каламбуру під час перекладу можуть бути семантика обох елементів ядра, семантика одного з елементів або нова семантична основа [26, с. 5].

Через розбіжності у мовах дуже рідко трапляється так, що семантика обох елементів ядра співпадає. У такому разі перекладач може побудувати каламбур на семантиці одного з елементів, що співпадає по формі з підставленим до нього у перекладі елементом. Тобто перекладач зберігає саму наявність каламбуру, але замінює образність, на якій він ґрунтується. Проте варто враховувати, що можливі такі випадки, коли не можна замінювати жоден із компонентів.

Якщо ж використання в перекладі одного з елементів є неможливим, перекладач має побудувати каламбур на абсолютно новій семантичній основі. У разі неможливості перекладу каламбуру жодним із вищезазначених способів перекладач передає гру слів не в каламбурній формі (наприклад, робить виноску з поясненням гри слів, використаної в мові оригіналу, або перекладає способом компенсації). Звичайно, такий спосіб перекладу несе за собою певні втрати.

Висновки і пропозиції. Звичайно, працюючи з будь-яким текстом, перекладач намагається зробити повний переклад, тобто зберегти як зміст тексту, так і його образність. Проте, маючи справу з каламбуром, такий переклад майже неможливий. І навіть тоді, коли перекладачу це все ж удається, не завжди можна отримати вдалий переклад: між мовною одиницею в мові оригіналу та мові перекладу має бути повна еквівалентність не лише в їх значеннях, а й у способі вживання, конотації, стилістиці, асоціаціях, які вони викликають, та деривації. Такий переклад можна застосувати дуже рідко, і часто перекладачу доводиться вибирати між змістом та оригінальною грою слів, тобто використати частковий переклад.

Список літератури:

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: стилистика декодирования : учебное пособие. Москва, 1990. 300 с.
2. Антрушина Г. Б. Лексикология английского языка. Москва, 2004. 288 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1968. 269 с.
4. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Москва, 1975. 239 с.
5. Виноградов В. С. Введение в переводоведение. Москва, 2001. 224 с.
6. Галь Н. Слово живое и мертвое. Москва, 2016. 510 с.
7. Голуб И. Б. Стилистика современного русского языка. Москва, 1986. 335 с.
8. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур. Москва, 2001. 198 с.
9. Ильина Н. Н. Словарь иноязычных слов. Москва, 1982. 448 с.
10. Локшина С. М. Краткий словарь иностранных слов. Москва, 1985. 632 с.
11. Любимов Н. М. Перевод – искусство. Москва, 1982. 128 с.
12. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. Санкт-Петербург, 2006. 304 с.
13. Московский А. П. О природе комического. Иркутск, 2004. 96 с.
14. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва, 1989. 140 с.
15. Щербина А. А. Сущность и искусство словесной остроты (каламбура). Киев, 2008. 45 с.
16. Delabastita D. There's a Double Tongue. An Investigation into the Translation of Shakespeare's Wordplay. Amsterdam, Atlanta, 1993. 522 с.

17. Влахов С. Н. Непереваемое в переводе. Москва, 1980. 343 с.
18. Бокова П. М. Каламбур або гра слів. Проблеми та особливості перекладу. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. Київський національний лінгвістичний університет*. 2015. № 27. С. 45–50.
19. Санников В. З. Каламбур как семантический феномен. *Вопросы языкознания*. 1995. С. 56–59.
20. Brown J. Eight Types of Puns. *Transactions and Proceedings of the Modern Language Association of America*. 1956. P. 14–26.
21. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва, 1981. 1599 с.
22. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. Т. 1. 608 с.
23. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва, 1970. Т. 15. 146 с.
24. Словарь русского языка : в 4-х т. / гл. ред. А. П. Евгеньева. Москва, 1999. 438 с.
25. Академічний тлумачний словник: Словник української мови. 1973. URL: <http://sum.in.ua/s/kalambur>.
26. Болдирева А. Є. Переклад каламбурів як засобу створення гумористичного ефекту: до постановки проблеми. URL: <http://rgnotes.onu.edu.ua/article/download/93663/89202>.
27. Вітгенштейн Л. Філософські дослідження. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/vitgen.html>.
28. Лисоченко О. В. Языковая игра на газетной полосе (в свете металингвистики и теории коммуникации). URL: http://teneta.rinet.ru/rus/le/lisochenko_jaee.htm.
29. Сазонова Л. А. Закономерности передачи каламбура при переводе художественной литературы. URL: <http://cheloveknauka.com/zakonomernosti-peredachi-kalambura-pri-perevode-hudozhestvennoy-literatury>.
30. Тараненко О. Гра слів. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine50-10.pdf>.

Hniedkova O. G., Karpenko Z. O. PECULIARITIES OF PUN FORMATION AND TRANSLATION OF PUN AS A TYPE OF WORDPLAY

This article is dedicated to peculiarities of pun formation and translation. Scientists' opinions concerning the term 'pun' have been brought up, the structure and existing classifications have been analyzed. Despite the need and scientists' struggles to create standardized pun classification, there is still no common classification. It has been established that puns are inherent in all languages in which there are homonyms, homographs, homophones, polysemy and paronyms.

It has been defined that the main moot point among scientists is whether or not definitions 'wordplay' and 'pun' are identical: some of them believe that they are synonyms of the same stylistic device, and others support the opinion that they are different (it is considered that 'pun' has narrower definition than 'wordplay'). The difference between puns and word plays are to be found in the perception of their basis: the context, which enables two-dimensional comprehension of one or few words/phrases is inherent in both puns and wordplays. But two meanings of the same word are realized simultaneously in pun, and successively – in wordplay.

Main methods of pun translation (full, partial and omitting) have been analysed. When analyzing the obstacles the translator faces when dealing with puns, we reached the conclusion that to save both meaning and imagery is almost impossible. And even when the translator manages that, it's not always possible to get a good translation: the language unit in language of original text and translation language should have complete equivalence not only in their definitions, but also in ways of usage, connotation, stylistics, associations they cause and derivation. This type of translation may be rarely applied; often the translator is to choose between the meaning and the original pun, that is why partial translation is the most common. Full translation is almost impossible to be applied; as a rule, a translator is to choose between meaning and imagery.

Searching for the ways for adequate translation is still not finished; the issue remains topical and needs further study.

Key words: *pun, wordplay, humorous effect, types of translation, English pun.*